

ՏԱՐՈՒԻ ԱՇԽԱՐՀ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

ԳԵՂԱՄ ՏԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
(Դ ե ղ ա մ)

« ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »

ՄԱՏԵԽԱՇԱՐ — ԹԻՒ 3

ԳԵՂԱՄ ՏԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ (ԳԵՂԱՄ)

ՏԱՐՕՆԻ ԱՇԽԱՐՀ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

Printed in France

* U R R 2

1931

Այս զրժէն տպագրուած է 500 օրինակ
մասնաւոր Վելէն ԲԳԲի վրայ, բուազրուած
1—500:

Թիւ . 14.3

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գեղամ Ցէր Կարտպետան (Գեղամ)	9
1. — Լուսնակ գիշերով ուղեւարութիւն մը ի Մուշ	23
2. — Թզրաբաց	27
3. — Փոք Մշակը	35
4. — Ադրին արտը	46
5. — Մագիկ Ճարբմկան	51
6. — Գուբանն ու Աւետարանը	54
7. — Հովիւ Կարօն	62
8. — Սարգիս Ազրարը	72
9. — Եղսիկի պարագան	85
10. — Քարասիրտը	92
11. — Ճարբմկան կիմք	102
12. — Հոգատէրն ու Դրամատէրը	111
13. — Մեր լարախաղացներն ու իրենց պաշտպան սուրբը	147
14. — Տնանի Մարտօն	153
15. — Աւագ Մշակը	162
16. — Երկու տարի միայն	172
17. — Ճակտին գիրը	180
18. — Շողիկի յիշտակին	191
19. — Կարծ-աղբիւր եւ Մասմ-աղբիւր	212
20. — Գեղացիկ նախապաշարում	216
21. — Այրի Ասլիկը	228
22. — Վեցհազարեակն ու բզրաբար Մարտօն	233
23. — Զուխրակ դէմքեր	281
24. — Այց մը բրդաց վրաններուն	317

ԳԵՂԱՄ ՏԷՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

(Գ Ե Ղ Ա Մ)

Գեղամ Տէր Կարապետեանը որդին է Մշոյ Դաշտի Աէյրիան գիւղացի Տէր Կարապետ քահանայ Տէր Կարապետեանի : Ծնած է 1865ին և գիւղին մէջ ստացած է իր նախնական կրթութիւնը հօրը խնամքին տակ :

Հայրը, ուսումնասէր և խոր հաւատացեալ մը, բարի ու ժողովրդասէր քահանայի համբաւն ունէր Տարօնի շրջանին մէջ : Ու Գեղամ, մանուկ հասակէն կրած է իր հօր ազգեցութիւնը, իւրացնելով անկէ մոլեռանդ սէր դէպի ուսումն ու գրականութիւնը, և միսթիք կրօնական հաւատ մը, առանց աւելորդապաշտութեան :

Հայրը իրենց օջախի քահանայական յաջորդականութիւնը պահպանելու համար՝ Գեղամը Մշոյ Ս. Կարապետի վանքը կ'առաջնորդէ : Այդ թուականներուն, Տարօնի շրջանի լաւագոյն կրթական հաստատութիւնը Ս. Կարապետի ժառանգաւորաց վարժարանն էր : Մօտ եօթը տարի հետեւելով վանական կրթութեան, կ'աւարտէ դըպրոցը 1883ին, և աւելի կատարելագործելու համար իր ուսումը կը փոխադրուի Մուշ, ուր սկսած էին համախմբուիլ Միացեալ Ընկերութեան նոր բացուած վարժարանի ուսուցիչները՝ Սարեանի ղեկավարութեամբ :

Ինքնազարգացման այս շրջանը կարճ տեւեց : Ա . Կարապետի վանահայրութեան դիմումին վրայ , Գեղամ ընդունուեցաւ էջմիածնի Գէորգեան ձեմարանը , ուր մնաց մօտ երկու տարի : (Գեղամի ձեմարանի աշակերտութեան թուականը ստուգուած չէ . մօտաւորապէս կարելի է նշանակել 1885-1887 թուականները :)

Առանց ձեմարանի բարձրագոյն դասընթացքն աւարտելու՝ Գեղամ կը վերադառնայ Մուշ և նորահաս մտաւորականութեան հետ՝ կը նետուի հանրային կեանքի մէջ :

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՉԸ

Գեղամ , բնականէն ուսումնասէր ու ջանասէր պատանի մը , կրցաւ օգտուիլ իր յաճախած կրթարաններէն , և 1888ին արդէն կազմաւորուած մտաւորական մըն էր , որուն համար գիւղի քահանայի կոչումն այլեւս փոքր կուգար : Այդ օրերուն հայ առաջաւոր մտաւորականութիւնը կլանուած էր հայ ազատագրական շարժումով , կրթական գործի կազմակերպութեամբ և հայ գրականութեան վերածնունդով : Գեղամ հաստատուեցաւ Մուշ , դարձաւ Հայոց Առաջնորդարանի քարտուղարը և մեծ եռանդով նուիրուեցաւ այս երեք աշխատանքներուն :

Մշոյ Դաշտի յայտնի Մուսա բէգը բռնի ուժով վիախցուցած էր Ղարս գիւղի Մերոյի աղջիկը , Գիւլիկարը : Հայութիւնը Պոլսէն մինչեւ Տարօն ցնցուեցաւ : Խնդիրը ազգային դատի մը կերպարանքը ստացաւ : Գեղամ Տարօնի մէջ բողոքի և ըմբռստութեան գլխաւոր ախոյեաններէն մէկը հանդիսացաւ : Ամբողջ Մշոյ Դաշտը բողոքով հրապարակ եկաւ . դատ պահանջեց Մուսա բէգի դէմ . մօտյիսուն գիւղապետներ Տարօնէն ճամբայ ելան դէպի Պո-

միս, ուր հայ ժողովուրդը դատը շահեցաւ (օտար պետութիւններն ալ միջամտեցին), Գիւլիզարը հայութեան յանձնուեցաւ, իսկ Մուսա բէդը դատապարտուեցաւ աքսորի:

Գեղամ 1890ին Պոլիս մեկնեցաւ և հոն մնաց երեք ամիս Տարօնցի բողոքողներուն հետ միասին և այդ առթիւ ծանօթացաւ Պոսլոյ գրական և մտաւորական շըրջանակներուն, ինչ որ իր գրական գործունէութեան աղդակներէն մէկը հանդիսացաւ:

Գեղամ Պոլսէն վերադարձաւ Մուշ և շարունակեց իր պաշտօնը Հայոց Առաջնորդարանի մէջ: Գիւլիզարի յայտնի դատը շահուած էր, ու Տարօնի պայքարող երիտասարդութեան յառաջապահներուն մէջ կը գտնուէր Գեղամը, որ խնդրեց Գիւլիզարի ձեռքը և ամուսնացաւ անոր հետ 1892ին: Մուսա բէդի տան ուշադրութիւնը կեղրոնացաւ Գեղամի վրայ, որ ստիպուեցաւ թողուլ քարտուղարի իր պաշտօնը, և 1894ին փոխադրուիլ Տիարպէքիր, ուր ստանձնեց Հայոց Առաջնորդարանի քարտուղարի պաշտօնը, և մնաց հոն մինչեւ 1896ի վերջը:

1897ին վերադարձաւ Մուշ և կրկին ստանձնեց Առաջնորդարանի քարտուղարութիւնը, մինչեւ 1908ը, Թուրքիոյ Սահմանադրութեան հռչակումը:

1900էն մինչեւ 1906ը այցելու ուսուցիչ էր Մշոյ Մուրատ-Միխթարեան վարժարանի մէջ, ուր իր և Գալուստ Անդրէասեանի ներկայութիւնը ուսումնական բեղմնաւոր շրջանի մը գրաւականն եղաւ:

1908ին ընտրուեցաւ Օսմանեան Խորհրդարանի անդամ և մինչեւ 1915ը տեղի ունեցած ընտրութիւններու ընթացքին միշտ վերընտրուեցաւ՝ ներկայացնելու Տարօնի աշխատաւոր ժողովուրդը, որուն ծոցին մէջ Գեղամը քա-

ուրբդ դար մը աննկուն հանրային մշակն եղած էր։ Ու այդպէս ալ մնաց մինչեւ իր մահը։

1909էն սկսեալ Գեղամ Պոլսոյ Հայոց Ազգային Ժողովի անդամ էր, Տարօնի առաջնորդութիւնը ներկայացնելով։

1915ի Ապրիլեան Եղեռնին, երբ իր ընկերներն աքսորի ճանապարհը բռնեցին, Գեղամը ծանր հիւանդ էր հիւծախտով։ Մնաց Պոլսիս։ Հիւանդութիւնը տարուէ տարի բարդացաւ և զայն մշտապէս գամեց մահիծին։ Ապրեցաւ ու մաշուեցաւ իր ընկերներու աքսորով և ողբերգական մահովը, ու 1918ի Նոյեմբեր 28ին, զինադադարէն քիչ յետոյ, գոցեց իր աչքերը՝ մարտիրոսացածներու կարաւանին միանալու համար։

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆԸ

Գեղամ 1890 թուականէն սկսեալ նուիրուած էր հայ ազտափրական շարժման և իր հանրային և գրական աշխատանքներուն զուգընթաց գաղտնի գործիչ մըն էր հայ յեղափոխութեան։ 1897ին Տիարբէքիրէն փոխադրուելով Մուշ, դարձաւ Տարօնի Հ. Յ. Դաշնակցութեան սիւներէն մէկը։ Շրջանի Կեդրոնական կոմիտէի կամ Պատասխանատու Մարմնի մնայուն և տեւական անդամն էր և մասնակից բոլոր այն մեծ անցքերուն, որոնք տեղի ունեցան Տարօնի մէջ։ Գեղամ, չնորհիւ իր մեղմաբարոյ բնաւորութեան և ծայրայեղ գաղտնապահութեան՝ կրցած էր տանիլ իր ստանձնած այլազան և բարդ պաշտօնները, առանց վտանգելու իր հանրային դիրքը։ Արտասահմանի յարաբերութիւնները բացառաբար ծանրացած էին իր ուսերուն։ Բողոքներն ու գաղտնի տեղեկագիրները ինքը

կը պատրաստէր և կը հասցնէր պետութեան կեղրոնը, Պատրիարքարանը և օտար պետութիւններուն։ Տատրակ և Ասողիկ ծածկանուան տակ, կը թղթակցէր «Դրօշակախն և արտասահմանի մամուլին։ Յեղափոխական դադտնի դործունէութեան տիպար ներկայացուցիչը մնաց մինչեւ իր մահը։

* * *

Գեղամ, որպէս հանրային մարդ, մեզի կը ներկայանայ 1890էն մինչեւ 1915ը, աննկուն ազգային գործիչ մը, յեղափոխական աշքառու դէմք մը և կրթական բագմաշատ մշակ մը. (կրթական գործի տարածման, նոր դպրոցներ հիմնելու և եղածները բարեկարգելու աշխատանքը թէ Տիարգէքիրի և թէ Մշոյ շրջաններուն մէջ իր ամէնէն ուշադրաւ զբաղումն եղած է)։ Տարօնի քսանը-հինգ տարուան պատմութեան բոլոր կարեւոր դրուագները, վեր յիշուած մարգերուն մէջ, մեծապէս կապուած են Գեղամի հանրային գործունէութեան հետ։ Աւելի մանրամասնութիւններն ու գնահատութիւնները պատմութեան կը վերաբերին։

Ինչ որ մեզ աւելի կը շահագրգոէ, այս պարագային, այն է որ այս բազմազբաղ հանրային գործիչը, այդ նոյն ժամանակաշրջանին՝ եղած է բազմավաստակ գրական մշակ մը, որ իր ինքնայտուկ և պատուաւոր տեղն ունի հայ գրականութեան պատմութեան մէջ։

ԳՐԱԳԼԸԸ

Գեղամ, տակաւին պատանի, գրել սկսած է։ Համաձայն իր կնոջ, Գիւլիզարի վկայութեան Գեղամ տասնըվեց տարեկան հասակէն կը սկսի իր գրական առաջին փորձե-

թը։ Սակայն իր ձեռագիրներու հաւաքածոյէն և մեր տրամադրութեան տակ հաւաքուած գրական նիւթերէն կարելի չեղաւ պարզել թէ՝ որ գրուածքով առաջին անգամ հրապարակ եկած է Գեղամ, և թէ՝ իր առաջին գրուածքները, որոնք ութսունական թուականի տասնամեակին կը գուգաղիպին, ի՞նչ նիւթեր կ'ընդգրկեն։ Այդ լրացուցիչ աշխատանքը կը մնայ ապագային, երբ հնար կ'ըլլայ ցուցակագրել հեղինակի բոլոր գործերը։

Այսպիսով, Գեղամի գրական դէմքը կը սկսի գծագրուիլ 1888էն յետոյ, ճամբորդական տպաւորութիւններով և պատմուածքներով։ Մեր խօսքը, առ այժմ, կը սահմանափակենք մեզի ծանօթ ժամանակաշրջանով և հեղինակի գլխաւոր երկերով։

Գեղամ շատ բեղուն գրական գործունէութիւն մը ունեցած է, և այլազան ուղղութեամբ։ Այդ իսկ պատճառով, անհրաժեշտ է հեղինակը ներկայացնել տարրեր կողմերով, համաձայն իր երկերուն։

1. — ԲԱՆԱՍԿՐ. ՊԱՏՄԱԲԱՆ, ԱԶԳԱԳՐԱԳԷՏ. — Գեղամ, Սուրբ Կարապետի կրթարանին մէջ, ակնյայտնի աղդեցութիւնը կրած է երկու կարկառուն եկեղեցականներու, Խրիմեան Հայրիկի և Գ. եպիսկ. Սրուանձտեանի, որոնք թէեւ առաջուց հեռացած էին Տարօնէն, բայց իրենց ստեղծած մթնոլորտը կը մնար։ Գեղամ, ուղիղ գծով, Գ. եպիսկ. Սրուանձտեանի գրական գործունէութեան շարունակողն եղաւ, հայրենի աւանդութիւնները գրի առաւ և բանասիրական ու ազգագրական պատկառելի գրականութիւն մը մեզի կտակեց։

Իր ձեռագիրներուն մէջ կը գտնենք հետեւեալ երկերը։

Ա. ՄՇՈՒ ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ԲԱՌԵՐ. — (Համագույշ բառերու, առածներու, առակներու, ոներու և գեղջուկ ասացուածներու, 1898—1915) .— Այս հատորը մօտ չորս հարիւր էջոց աշխատութիւն մըն է, բառարան մը, որ լրիւ ձեւ ստացած է տասնըութ տարուան աշխատանքի շնորհիւ։ Բառարանին կցուած է Տարօնի գաւռաբարբառի քերականութիւնը։

Բ. ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐԸ. — Երկու մեծածաւալ հատորներու մէջ ընդօրինակած է Տարօնի շրջանի և վանքերու հին ձեռագիրներու «Յիշատակարան»ները, հազար ութ հարիւր վաթսունինը ձեռագիրներէն։ Դժբախտաբար առաջին հատորը կորսուած է և կը մնայ միայն երկրորդ հատորը, ուր զետեղուած են ութ հարիւր երեսունըմէկ «Յիշատակարան»ներ, որոնք հայոց պատմութեան անգնահատելի ծառայութիւն կրնան մատուցանել։

Գ. ՄՇՈՒ ՄՈՒՐԱՏԱՏՈՒՐ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ. (իր գրոց ու բրոց բանկլիկը).— Երկու խոշոր հատորներ, մօտ հազար հինգ հարիւր էջ, երկուքը միասին, նուիրուած է Մշոյ Ս. Կարապետի վանքին և այդ թեմին մէջ մտնող վանքերու պատմութեան, պատմական անցքերու, վանահայրութեանց յաջորդականութեան, դպրութեան և աւանդութիւններուն։ Պատմութիւնը սկսած է հայոց քրիստոնէական հաւատքին դառնալէն առաջ և հասցուած է մինչեւ 1907 թուականը։ Այս հազար հինգ հարիւր էջերու միայն մէկ հինգերորդը յօդուածներով տպուած է «Քիւգանդիխոն»ի և այլ պարբերականներուն մէջ, ընդգրկելով 1800էն մինչեւ 1907 թուականը, այսինքն տասնիներորդ դարը միայն։ Հեղինակը խնամքով հաւաքած է այդ յօդուածաշրքերը, կցած է իր ձեռագիր հատորներուն, անհրաժեշտ լրացումներով։

Դ. ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԿՈՏՈՐՁԵԸ (1915). — Այս փոքրիկ հատորը գրուած է 1915—1916ին, հեղինակի հիւանդութեան շրջանին։ Հարիւր քսան էջնոց տետրակ մըն է, ուր պարզուած է այն դաւադրութիւնը, որ նիւթեցին թալէ-աթն ու ինվէրը։

Ե. ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑԸ. — Փոքրիկ գրքոյկ մը, որ հրատարակուեցաւ 1911ին։ Գեղամ Հայաստանի բռնագրաւուած հողերու խնդիրը ներկայացուցած էր Օսմանեան Խորհրդարանին։ Այդ դիմումի հայերէն թարգմանութիւնն էր, որ լոյս ընծայեց գրքոյկով։

Վերոյիշեալ աշխատասիրութիւններէն զատ՝ Գեղամ ունի քանի մը փոքրիկ տետրակներ, որոնց մէջ ամփոփուած են ժողովրդական երգերը, հէքեաֆիւները և զանազան աւանդութիւնները։ Ունի նաեւ տետրակ մը, ուր զետեղուած են քրդերէն և թրքերէն առածներն ու ասացուածները, քրդերէն և հայերէն բառերու նմանութիւններն ու նոյնիմաստ արժատները։

Գեղամի գրական կեանքի ծանօթները կը հաւաստեն, որ ան երկար տարիներ աշխատած է Տարօնի շրջանի աշխարհագրական հին և նոր անուններու ստուգաբանական բառարանի մը պատրաստութեան, սակայն այդ երկասիրութիւնը կը պակսի իր ձեռագիրներու հաւաքածոյին մէջ։

Այս առթիւ անհրաժեշտ կը նկատենք կարճ ծանօթիւն մը տալ Գեղամի ձեռագիրներու պահպանման մասին։ Գեղամի բոլոր երկերը մինչեւ 1918ի վերջերը կը գտնուէին Պոլս, հեղինակի տրամադրութեանը տակ։ Առկէ առաջ ուրիշ աշխատասիրութիւններ եթէ տարրեր տեղեր պահ տրուած, կամ կորսուած են, մեզի անծանօթ կը մնայ։ 1918ին, իր մահէն յետոյ, Գեղամի ձեռագիր-

ները կը գտնուէին իր կնոջ և աղջկայ տրամադրութեան տակ : Տարօն-Տուրուբերանի Հայրենակցական Միութիւնը նիւթական փոքրիկ օժանդակութիւն մը տալով Գեղամի ընտանիքին, կը ստանայ ձեռագիրներու հաւաքածոն և կը հետամտի ի մի հաւաքել հեղինակի այն գրուածքները, որոնք զանազան անձերու քով կը գտնուէին : Հայրենակցական Միութիւնը 1922ին ձեռագիրները կը փոխադրէ Վիչննա, ուր ժամանակ մը պահուելէ յետոյ, Ամերիկայի Տարօնի Հայրենակցական Միութեան պահանջումով, կը փոխանցուի Ամերիկայի Տարօնի Հայրենակցական Միութեան կեղրոնին : Տարօն-Տուրուբերանի Հայրենակցական Միութիւնը կը պահպանէ Գեղամի գրական գանձերը, վարչութենէ վարչութիւն փոխանցելով զանոնք : Նկատի առնելով որ Գեղամի երկերու ամբողջական հրատարակութիւնը վեր էր Հայրենակցական Միութեան ուժերէն, Տարօնի Հայրենակցական Միութեան պատգամաւորական ժողովի և կեղրոնական վարչութեան որոշումով (1930), այդ ձեռագիրներու ամբողջ հաւաքածոն փոխադրուեցաւ Փարիզ, և կը գտնուի Ամերիկայի Տարօնի Հայրենակցական Միութեան իրաւասութեան տակ :

2. — ՎԻՊԱԳԻՐ - ԱՐՁԱԿԱԳԻՐ. — Յիշուած աշխատանքներէն դուրս և վեր, Գեղամը կը ներկայանայ ինքնայտուկ արձակագիր և բանաստեղծ գրագէտ մը, որ հազար ութ հարիւր իննոնական թուականներուն հրապարակ եկաւ և դարձաւ «գաւառի գրականութեան» բեղուն դրիչներէն մէկը, իր առանձին ոճով, պատկերներով և ասացուածքներով :

Գեղամ 1895էն մինչեւ 1914ը աշխատակցած է Մասսիս, Արեւելք, Հայրենիք, Թիւգանդիսն, Բիւրակն, Ման-

գումէ, Ազատամարտ, Ժամանակ, Սուրհանդակ, Լոյս
օրաթերթերուն և պարբերականներուն։ Աւելցնենք անմի-
ջապէս, որ այսքանով չի սահմանափակուիր անոր աշխա-
տակցութիւնը, այլ օրաթերթերու, պարբերականներու և
տարեգիրքերու եւս աշխատակցած է, բայց այդ բեկոր-
ներու լրիւ ցանկը տակաւին չունինք մեր տրամադրու-
թեան տակ։

Իր գեղարուեստական գլխաւոր երկերն արդէն հա-
ւաքուած են։ Անոնցմէ ընտրանքով կազմած ենք ներկայ
հատորը, ուր գաւառական կեանքի իրական ու գունեղ
կեանքը, իր այլազան երեսներով, գեղարուեստական
պատկերացումն ստացած է։

Այս հատորէն զատ Գեղամ ունի, վէպ մը, որ գրեթէ
առանձին հատոր մը կը կազմէ։ Տիրացուն և ժամկոչը
(1896 «Արեւելք» թիւ 3700–3752)։ Կան ուրիշ պատ-
մուածքներ, պատկերներ և աւանդավէպեր, որոնք երկու
ստուար հատորի նիւթ կը հայթայթեն։ Այդ գրուածքները
հետեւեալներն են։

1) Հազարաբողը (Մասիս 1902, թ. 25), 2) Նուի-
րական աւանդութիւնները (Մասիս 1902), 3) Տէրտէրին
Մահը (Մասիս 1902), 4) Խօսն ու Զունօն (1908կ Նշան-
Պապիկեան Տարեգիրքին մէջ), 5) Եղբայրութիւնի Վանքը (Մա-
սիս, 1903 թ. 22, 23), 6) Վարդիխազը (Ազատամարտ 1911
թիւ 517), 7) Հայրենի դպրութիւն (Ազատամարտ 1913,
թիւ 1337), 8) Դամբանական Ս. Զաւարեանի շիրմին վրայ
(Ազատամարտ 1913, թ. 1344), 9) Կարինէ (Ազատամարտ
1914, թ. 1805), 10) Մայրամ Զոշիկը (Արեւելք, 1895,
թ. 3524–34), 11) Ողորմածը (Արեւելք, 1895, թ. 3536–
41), 12) Վերոնիկը (Բիւզանդիոն 1898, թ. 505), 13) Մութրան
Պետրոսը (Բիւզանդիոն 1898, թ. 650), 14) Ոս-

կենանկը (Թիւգանդիոն 1899, թ. 833-4), 15) Մատղաշ ձարբնկան (Թիւգանդիոն 1899, թ. 855), 16) Որդեսպան Մայրը (Թիւգանդիոն 1899, թ. 884), 17) Շահմարան թէ Շամիրամ (Թիւգանդիոն 1900, թ. 997-100), 18) Դամբանական Գալուստ Անդրեասեանի դագաղին (Թիւգանդիոն 1906, թ. 2912), 19) Խորենացին, իր ջաղացքն ու Զըխջըխիկը (Ժամանակ 1913, թ. 1678-79), 20) Շինական Ուխտաւորութիւնն ու Գարնան Սուրբերը (Մասիս 1898, թ. 166), 21) Զոգիկն ու Աղջիկը (Սուրբանդակ 1906, թ. 2332), 22) Մրսայ հիւանդը (Մասիս 1902), 23) Մրտօն ու Դավթէզը (Մասիս 1902), 24) Մաղկոց Մասիս 1902), 25) Լեպրար Կինը (Մասիս 1902), 26) Մաղկազարդնի ի Մուշ, 27) Գիծեր Գալուստ Անդրեասեանի կեանքէն (Լոյս (Անտոնեանի) 1908) :

Վերը յիշուած արձակներէն զատ, բանաստեղծութեան տետրակ մը ունի նուիրուած իր Հայկանուշ աղջկան որ մահացաւ 1909ին։ Գեղամի վշտի և ողբի արտայայտութեան խտացումն է այս երկարաշունչ բանաստեղծութիւնը, որ մինչեւ հիմա կը մնայ անտիպ։

Գեղամի գեղարուեստական երկերը, բացի քանի մը անկատար գրուածքներէն և բանաստեղծութիւններէն, տպուած են հայ պարբերական հրատարակութիւններուն մէջ, որոնք գրական վարկ մը ապահոված էին հեղինակին։ Սակայն, նկատի առնելով Գեղամի մշակած նիւթերու այլազանութիւնը մէկ կողմէ, միւս կողմէ նկատի առնելով որ ժամանակին որեւէ հատորով ան չներկայացաւ գրական հրապարակին, հեղինակի իսկակած դիմագիծը մինչեւ հիմա մնացած է առանց յստակ բնորոշումի։

Վստահօրէն կարելի է պնդել որ Գեղամի տեղն ու

արժէքը հիմա միայն կարելի պիտի ըլլայ ճշտել հայ գրականութեան պատմութեան մէջ, որպէս արձակագիր և վիպագիր, և որպէս բանասէր ու ազգագրագէտ, երբ իր երկերու գոնէ գլխաւորները գրական դատաստանին կը ներկայանան, ամրողջական ու հարազատ:

* * *

Գեղամի ներկայ հատորը իր մէջ կ'ամփոփէ այն պատկերները, պատմուածքներն ու վէպիկները, որոնք հայկական գիւղի կեանքը, ներքին հակամարտութիւններն ու ապրումները կը բերեն մեզ: Այսպէս, վանքն ու վանական միջավայրը, գիւղն իր գիւղապետով ու համբայով, տէրտէրով ու ժամկոչով, միջակ գիւղացիով ու «փորմշակ»ով, հօտաղով ու զղիրով, իրենց բարդ յարաբերութիւններով, յոյզերով ու կիրքով ներկայացուած են: Այլ երեսներով բեմ կուգան վաշխառուն ու քաղաքի խարերան, անիրաւող գիւղապետը և չարքաշ ու անիրաւուած մշակները, պանդուխտը իր մարած օջախով, նաեւ գիւղական սիրոյ, նախանձի և աւանդապահութեան տեսարանները: Ուսման ծարաւը, անապատական մենակեաց կեանքը, «թղթարար»ութեան հիւանդագին հետաքրքրութիւնը այլապէս շահեկան երես մը կ'աւելցնեն գիւղական միապաղաղ աշխատանքի մթնոլորտին վրայ:

Գեղամ օտար լեզուներ չէր գիտեր: Ան սնած է հայ լեզուով և մանաւանդ հայ ժողովուրդով, որոնց ա՛յնքան լաւ ծանօթ էր: Անշուշտ ազդուած է 80-90ական թուականներու հայ գրականութեան հաւաքական մթնոլորտէն, բայց կազմաւորուած է ինքնուրոյն, թէ՝ իր լեզուով, թէ՝ մշակած նիւթերով և թէ ինքնայայտուկ ոճով:

«Գաւառի Գրականութեան» արշաւին մէջ, Թլկա-

տինցիի, Զարդարեանի, Գ. Անդրէասեանի, Հրանտի և այլոց կողքին Գեղամը սրտառուչ ձայն մը կը ներկայացնէր, քաշուած հեռաւոր Մուշը, միշտ հեռու կեղրոնէն։ Եթէ ժամանակին, իր չուրջը մեծ աղմուկ չելաւ, մէկ պատճառը եթէ իր համեստութիւնն ու քաշուած կեանքը նկատենք, միւս գլխաւոր պատճառը Տարօնի գաւառաբարբառուն էր, որ անհասկանալի կը մնար։

Այս առթիւ անհրաժեշտ կը նկատենք քանի մը խօսք ըսել Գեղամի գրուածքներու նախկին հրատարակութեանց մասին։ Օրաթերթերու և պարբերականներուն մէջ ցըրուած երկերը տպուած են բազմաթիւ սխալներով։ Եւ տպագրական սխալները յաճախակի են մանաւանդ գաւառական բառերու և ասացուածքներուն մէջ։ Օրինակ.— Գեղամ գրած է,— խորդեր (որ կը նշանակէ երիտասարդներ), տպագրուած է՝ «խորդեր»։ Էնոր պէս գօտովկուրին, տպագրուած է՝ «էնորդեր»։ Հերիկ (Հայրիկ), տպուած է՝ «հէրիք»։ Այս բազմապիսի սխալները նպաստած են որ Գեղամի գործածած անձանօթ բառերը բոլորովին անճանաչելի դառնան, անհասկանալի, անշուշտ, պոլսահայութեան, և անըմբոնելի նաեւ գաւառի հայութեան։

Ն. Գ. Բ. ջանքեր թափեց վերականգնելու հեղինակի հարազատ լեզուն, և այս հատորին միացուց բացատրական բառարան մը, որ մեծապէս պիտի նպաստէ Գեղամի երկերն ըմբռնելուն։

* * *

Ամփոփ գծերով տալով Գեղամի դիմաստուերը, և ներկայացնելով անոր երեսուն տարուան բեղուն գրական գործունէութիւնը, տիսրութեամբ միայն կարելի է ընդ-

գծել, որ մինչեւ հիմա, միայն փոքրիկ տետրակ մը, Հռ-
դային հարցը, լոյս տեսած է որպէս գիրք (1911ին) :

Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամները առանձին
ուրախութեամբ հրապարակ կը դնեն Գեղամի գրական
առաջին հատորը, որ կոչուած է յարութիւն տալու Մշոյ
Տատրակին, հայ գրականութեան այդ աննկուն մշակին :

ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ